

ШТОМЕСЯЧНЫ
НАВУКОВА-ПЕДАГАГІЧНЫ
ЧАСОПІС

Народная Наука

СТРАТЕГІЯ РАЗВІЦЦЯ

ПРАВАВАЯ КАМПЕТЕНТНАСЦЬ МОЛАДЗІ

БАНК МЕТОДЫК і ТЭХНАЛОГІЙ

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ
НА ЎРОКАХ БІЯЛОГІІ

ПЕДАГАГІЧНАЯ АСАМБЛЕЯ

АДУКАЦЫЯ Ў ІНТАРЭСАХ УСТОЙЛІВАГА
РАЗВІЦЦЯ: ПАРТФОЛІА ІДЭЙ

ЛЮСТЭРКА ПРАФЕСІЙНАЙ АДУКАЦЫІ

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ НА ВУЧЭБНЫХ
ЗАНЯТКАХ: АРЫЕНЦІР НА ПРАФЕСІЮ

СТУДЫЯ КУЛЬТУРЫ і ПРЫГАЖОСЦІ

ВОСІП КАВАЛЕЎСКІ: ФІЛАМАТ,
ПЕДАГОГ, УСХОДАЗНАВЕЦ

7

2020

Насустрach школе XXI стагоддзя!

НАРОДНАЯ Лісвета

штотомесячны навукова-педагагічны часопіс

Выдаецца
з чэрвеня 1924 года

ЗАСНУВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫИ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ГАЛОЎНЫ РЭДАКТАР – МАЗУРЫНА СВЯТЛНА УЛАДЗІМІРАУНА

Рэдакцыйная калегія

АСТРОЎСКАЯ Г. А.

БУШНАЯ Н. У.

ВАЛАТОЎСКАЯ В. А.

ГЛІНСКІ А. А.

ЗУБРЫЛІНА І. У.

ІЎЧАНКАЎ В. І.

КАЗАЧОНACK В. У.

КАРОЛЬ А. Д.

КОЗЕЛ В. І.

ПАШКОВІЧ Т. Ф.

ПАЮЧЭНКА І. Я.

РАДЗЕВІЧ А. У.

РАМАНЧЫК Н. У.

СУРЫКАВА А. В.

ТАРАНЦЕЙ В. П.

Навуковыя кансультанты

БАШАРКІНА А. А.

БЯДУЛІНА Г. Ф.

ГЕЛЯСІНА А. У.

ЗЫЛЕВІЧ Д. П.

ЮФЭ Э. Р.

КАЗІНЕЦ Л. А.

МЕСНІКОВІЧ С. А.

ПАЛЬЧЫК Г. У.

САЎКО І. Э.

СМОЛІК А. І.

СНАПКОВА А. І.

СТУКАНАЎ В. Р.

ХРЫПТОВІЧ В. А.

ЧАРЧЭНКА Н. У.

ЧЭЧАТ В. У.

7/2020

ПРАВАПІС ЛІТАРЫ «О» Ў ЗАПАЗЫЧАНЫХ СЛОВАХ: АГЛЯД СУЧАСНЫХ СМІ

Рэалізацыя Закона Рэспублікі Беларусь
«Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі»

В. І. Іўчанкаў,

загадчык кафедры медыялінгвістыкі і рэдагавання БДУ,
доктар філалагічных навук, прафесар

Інфармацыйныя тэхналогіі значна спрасцілі карыстанне пісьмом. З'явіліся тэкставыя рэдактары, віртуальныя падказкі, правапісныя праграмы, інфармацыйна-даведачныя парталы. Здаецца, толькі ўмей карыстацца імі... Зладжана сістэма праверкі правапісу спел-чэкер (з англ. spell checker) – спецыяльная камп'ютарная праграма. Знойдзеныя памылкі або памылкі друку звычайна падкрэсліваюцца, даецца магчымасць выбраць адзін з правільных варыянтаў напісання, тлумачыцца, што трэба рабіць, каб паправіць тэкст. Спел-чэкер можа быць убудавана як асобная функцыя ў тэкставыя рэдактар, паштовы кліент, электронны слоўнік ці пошукавую сістэму, а можа з'яўляцца самастойнай праграмай і інтэгравацца з іншымі інструментамі. Такімі магчымасцямі, напрыклад, валодае GNU Aspell для Unix-падобных аперацыйных сістэм, а таксама кросплатформавая Hunspell.

ІТ-працэсы – рухавік новай эпохі, у якой разбураюцца каноны лінейнага тэксту, на жаль, руйнуеца сакральнасць рукапісу, па якім раней меркавалі пра характеристар чалавека. Дарэчы, сёння з'яўляюцца онлайн-сэрвісы па пераводзе тэксту ў рукапіс. Толькі іх з'яўленне выкліканы зусім іншымі прычынамі. Так, на сайце handwrittner.ru чытаем: «Вам надакучыла пісаць канспекты, для таго каб выкладчык проста паставіў галачку ў журнал? Наш сэрвіс пазбавіць вас ад гэтага!» І прапануеца згенерыраваць любы канспект. Почырк можаць выбраць сам...

У дзеянне ўступаюць іншыя правілы камунікаціі: адраснасць аўтарскага «я», псіхасаматычная выражанасць (сіндром Сняжаны), актыўная дыялагічнасць, якая мяжуе з абвінавачвальным пафасам дыятрыбы, лексічная разняволенасць, сінтаксічная кампрэсія, рэдукцыя сэнсу і шмат

іншага. Пашырэнне вербалінай практыкі значна ўплывае на разумова-маўленчую дзейнасць чалавека. Пра гэта слушна гаворыць прафесар Максім Крангаўз: «Мы вельмі часта робім пісьмова тое, што раней рабілі вусна. Некаторыя проблемы, якія раней вырашаліся з дапамогай тэлефоннага званка, зараз вырашаюцца з дапамогай перапіскі. Пры tym, што яна займае куды больш часу. У гэтага ёсць свае падставы. Такія паводзіны лічацца больш ветлівымі. Так мы не турбум суразмоўцу. Ён можа наогул не адказаць на ліст. На вусны зварот не адказаць складаней. Такім чынам, частка нашых зносін перамяцілася ў гэту «пісьмовую» па тэхніцы выканання і ўспрымання фазу» [1].

Мы павінны асэнсаваць новую практыку і па магчымасці выбудаваць сучасныя падходы як да самога пісьма, так і да методык яго

выкарыстання. Бо ў любую сістэму трэба перш за ўсё закласці алгарытм правапісу, прыдаць ёй, так бы мовіць, законны фармат. А гэта ўжо залежыць ад лінгвістаў.

❖ Новая рэдакцыя правапісу

Дзесяць гадоў таму была прынята новая рэдакцыя правапісу. Спецыяльна падкрэслівалася, што правапіс прымеца не нанова і гаворка не ідзе пра рэформу. Рабілася перасцярога ад празмернага ўмяшальніцтва ў сутнасць арфаграфічных змен і надання ім палітычнай афарбоўкі. Натуральна, ніхто не рабіў замах на кардынальнае перакроіванне арфаграфіі, у гэтым і не было патрэбы. Ведаю, што арфаграфія – з'ява кансерватыўная, частыя перагляды яе да добра не прывядуць. Хаця і прамаруджванне гэтага працэсу – справа няўдзячнай.

Сярод прычын, якія вымусілі перагледзець беларускі правапіс, называлі актыўны лексічны рух, маўляў, дынаміка ўзнікнення запазычанняў актуалізавала іх правапіс. Гэта сапраўды так, але ж тагачасны правапіс не даваў адказы на, напрыклад, такія пытанні: чаму паўсюдна фіксуецца на пісьме закон недысімілятыўнага акання, але пішацца *камп'ютэр*, *шніцэль*, *райком*, *партком*? Чаму ў аднолькавай фанетычнай пазіцыі пішацца *на ўроку і ва ўніверсітэце*?

У беларускім правапісе найбольш відавочнымі для перагляду былі пытанні, якія мелі экстралінгвістычны грунт. Хаця хапала і фактаў, выкліканых да жыцця ўнутраным развіццём сістэмы мовы. Прайшоў час, і варта ўзгадаць некаторыя факты, паразважаць над моўнымі працэсамі, прааналізаць правапісную ситуацыю, задумашца над проблемнымі пытаннямі.

Закон Рэспублікі Беларусь «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» быў прынятый 23 ліпеня 2008 года. Ён рэгламентаваў правапісную практику ва ўсіх сферах выкарыстання беларускай мовы і з 1 верасня 2010 года ўступіў у дзеянне. Падкрэслівалася яго ўнікальнасць у гісторыі арфаграфіі. Правапіс быў зацверджаны найвышэйшым заканадаўчым органам краіны: слушна сцвярджалася, што правілы, прынятые на ведамасным узроўні, не будуць карыстацца неаспрэчным аўтарытэтам у грамадстве і гэта можа стаць штуршком да розных інсінуаций.

У інфармацыйную эпоху ў мову пранікае шмат запазычанняў, што звязана з кардынальнымі зменамі ў жыцці грамадства. Змены закранаюць усе сферы – ад сельскай гаспадаркі

да касмічных тэхналогій. Індустрыйальная эпоха змянілася інфармацыйной. І калі ў дайндустрыйную эпоху чалавек меў справы са стыхіяй, у індустрыйную – з тэхнікай, то ў наш час на першае месца выйшла інфармацыя, прызначэннем якой заўсёды было наладжванне камунікатыўных зносін. Узнікла вялікая колькасць пытанняў па напісанні новых слоў. Напрыклад, як правільна пісаць слова накшталт *медыя* (*медиа*) і нават даўно вядомыя тыпу *адажыё* (*адажью*, *адажыа*)? Варыянтным было напісанне слоў *ажыа*, *даніа*, *лабіа*, *паціа*, *фоліа*, *камбіа*, *фабліа* і іншых.

Правапіснае пытанне наспівала па меры таго, як у краіне нарасталі дэмакратычныя працэсы. У 1992 годзе Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук Беларусі правёў канферэнцыю, прысвечаную праблемам беларускай арфаграфіі. Шчыра казаць, канферэнцыя не атрымала шырокага грамадскага водгуку. У 1993 годзе пастановай урада «Аб удакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы» была створана спецыяльная дзяржаўная камісія. Яна разгледзела агульныя праблемы, але далей прызнання таго, што існуючыя правілы забяспечваюць функцыянуванне пісьмовай мовы, не пайшла. Адзначалася, што кардынальных змен беларускі правапіс не патрабуе. Была паставлена задача захаваць аснову і адзялагаваць на новыя з'явы ў мове, што і стала прычынай стварэння праз 15 гадоў новай рэдакцыі беларускай арфаграфіі. Найбольш інтэнсіўная праца вялася з 2006 па 2008 гады. Ход абмеркавання новай рэдакцыі правапісу мае цікавую гісторыю, расказаць якую яшчэ прыйдзе час.

Канцептуальныя падыходы да зместу новай рэдакцыі памяняліся ў 2006 годзе, калі быў зняты яўны фанетычны ўхіл. Напрыклад, фармулёўкы тыпу *літара... пішацца для абазначэння гука [o]* пад націскам або *літара... пішацца для абазначэння націскнога...* былі заменены на больш ёмістыя і простыя: *літара о пішацца пад націскам...* Выпрацоўвалася стратэгія супернага асэнсавання арфаграфічных і фанетычных з'яў. Найбольш паказальнай у гэтым плане можна лічыць правапісную практику *літары о*.

❖ Правапіс літары «о» ў запазычаных словам

Правапіс літары «о» – адно з найбольш простых пытанняў у сучаснай арфаграфіі: *літара о пішацца толькі пад націскам*. Правіла

датычыць форм нескладаных, з адной асновай і распаўсяходжаецца на слова славянскага і неславянскага паходжання. Знятага выключэнне, паводле якога ненаціскныя канцавыя галосныя ў запазычаннях перадаваліся як *io* (*yo*). Сёння пішам *адажыа*, *капрычыа*, *сальфеджыа*, *трыа*. Гэтаму правілу паддлягае напісанне імёнаў уласных *Антоніа, Маа, Цаа, Сяя; Антарыа, Більбаа, Мінданаа, Цындаа, Токіа*. Аднак у «Правілах»-2008 засталося выключэнне – слова *радыё*. Лексема мае сваю гісторыю пранікнення ў літаратурную мову. Нагадаем толькі цікавы факт. Акадэмічнымі лінгвістамі падчас абмеркавання правіл выказвалася думка пра тое, каб спалучэнні галосных *io* пад націскам і *ia* не пад націскам перадаваліся як *iё(ыё)*, *iя(ыя)*: *радыё, трывё, адажыё, Токіё, Рывё-ды-Жэнейра*. Некаторыя ўніверсітэцкія навукоўцы працавалі перадаваць іншамоўныя спалучэнні *io*, *ia* незалежна ад месца ў слове праз развіццё устаўнога ёта: *трывё, ніёбій, эфіёп, адажыё, Токіё, Трухільё, мурыльё* і інш. Аднак «перамагла» пазіцыя распаўсяходзіць на гэтыя слова аканне, што адпавядае арфаэлічным нормам літаратурнай мовы. Слова *радыё* ў такой форме замацавалася пад уплывам экстрапінгвістычных фактараў. У дыялектах фігуравала і *радыва*, і *радыё*, і *радзіва*. Цікава, што апошнія слова была «рэанімавана» і ўвайшло ў шырокі культурны ўжытак з выходам дзённіка *Андруся Горваты* «Радзіва «Прудок».

Простае і зразумелае правіла. Аднак і яно не дае адказы на ўсе пытанні. Напісанне слоў тыпу *Iосіф, ніобій, Эфіопія, дыялтрывя* сёння выклікае цяжкасці. Перад намі запазычаныя слова. У «Правілах»-2008 вымушана з'явіцца параграф «Спалучэнні галосных у запазычаных словаах». Можам канстатаваць, што правілу напісання *літары* о падпарядкуюцца слова славянскага паходжання і запазычаныя, якія заканчваюцца збегам галосных *ia(ыя)*. Для перадачы спалучэння *io*, *ио* ў розных фанетычных пазіцыях (у пачатку слова, паміж зычнымі, пасля галосных, у залежнасці ад вымаўлення: як аднаго складу або двух) існуюць іншыя правапісныя нормы, пра што яшчэ паговорым.

Пасля прыняцця Закона Рэспублікі Беларусь «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (2008 г.) і ўвядзення яго ў дзеянне (2010 г.) быў абвешчаны пераходны перыяд да 2013 г., калі новая рэдакцыя правапісу паступова ўводзілася ў адукацыйную, справавую, юрыдычную

і іншыя сферы. Быў распрацаваны план мера-прыемстваў, у выкананні якога маштабна былі задзейнічаны дзяржаўныя органы, установы адукацыі і культуры. Зразумела, што вялікую ролю ў гэтым працэссе адыгрывалі СМИ. Ім адводзілася амаль не галоўнае месца ў генерыраванні правапісных асноў. Газету «Звязда» нездарма называлі эксперыментальнай пляцоўкай па апрабаўванні новай рэдакцыі правапісу, а пасля і крыніцай укранення яго ў практыку.

Аналіз дынамікі засваення правапісу *літары* о праводзіўся на матэрывалях медыятэкстаў выданняў «Звязда», «Настаўніцкая газета» і «Мінская праўда», а таксама выкарыстоўваліся даныя інтэрнэт-рэурсаў. Храналагічныя рамкі – 2013–2020 гады.

Метадам сузэльнай выбаркі фіксавалася напісанне імя ўласнага *Токія*, а таксама слоў *трыа, адажыа, партфоліа*. Лексемы розныя па частотных характеристыках. Першая з іх актуалізавалася ў пісьмовай камунікацыі ў сувязі з правядзеннем чарговай алімпіяды.

У газете «Звязда» назіраецца тэндэнцыя да паступовага і трывалага ўкаранення правапіснай нормы. Кантэкстуальнае прымянянне імя ўласнага *Токія* самае разнастайнае. Часцей за ўсё слова ўжываецца ў якасці лакальнай націонаці спартыўнага мерапрыемства, здарэння, падзеі: «Алімпійская гульня ў *Токія* запланаваны на перыяд з 24 ліпеня па 9 жніўня 2020 года» (Звязда. 23.03.2020); «Японія і МАК дамовіліся, што Алімпіяды ў *Токія* павінна прыці не пазней за лета 2021 года» (Звязда. 24.03.2020).

У тэкстах «Звязды» выяўлена 202 выпадкі ўжывання словаформы *Токія/Токіо*, 120 слоў ужыта правільна і 82 – неправільна. Неправамернае ўжыванне фіксуецца ў выпадках: «Варыянт з адтэрмінouкой правядзення летніх Алімпійскіх гульняў у *Токіо* магчымы, калі нельга будзе правесці спаборніцтвы ў звычайнym фармаце» (Звязда. 23.03.2020); «Валянцін Елізар'еў стаў спектаклі ў Ленінградзе, Маскве, Стамбуле, Варшаве, *Токіо*, Анкары, Каіры і інш.» (Звязда. 27.09.2018); «Лідэры Японіі і ЕС абмяркуюць у *Токіо* дагавор аб свабодным гандлі і рэгіянальныя пытанні» (Звязда. 30.05.2015). У апошнім сказе некарэктна ўжыта форма *лідэры* замест *лідары*.

У газете сустракаецца, на жаль, і словаформа *Токіё*: «Мы лічым, што іх непасрэдныя продкі

належалі да старажытнай папуляцыі людзей у Азіі ці ж прыбылі з Афрыкі ў больш позні перыяд», – адзначыў адзін з удзельнікаў даследавання Ёсукэ Кайфа з універсітэта **Токіё**» (Звязда. 29.01.2015).

Іншую правапісную карціну назіраем пры ўжыванні слова **трыва**. Яно ў газеце «Звязда» сустракаецца 168 разоў, тады калі няправильная форма **трыва** – 12: «Весці марафон будзе **трыва** харызматыкаў са знакамітых амерыканскіх вячэрніх шоу: Джымі Фэлан, Джымі Кімэл і Стывен Колберт» (Звязда. 15.04.202); «**Трыва** CHAKRAS наогул выдае песню, у якой няма ніводнага слова, акрамя загалоўнага «Ла-лейла» (Звязда. 27.01.2020).

Як бачым, пры ўстойлівай тэндэнцыі да правамернага напісання запазычанняў з фіналіямі -ia, -ыа «Звязда» ўсё яшчэ падлягае ўплыву старой правапіснай практикі, чым стварае зоны камунікатыўных рызык, пад уздзейнне якіх падпадае чытацкая аўдыторыя.

У правапіснай практицы «Мінскай праўды» норма вытрымліваецца паслядоўна: «І тут вельмі карысным стаў досвед аднаго з самых вядомых даследчыкаў беларускага фальклору, лідара этна-**трыва** «Троіца» Івана Кірчука» (Мінская праўда. 27.12.2019); «Трэба сказаць, творчае **трыва** цалкам апраўдала ўскладзеная на яго надзеі, стварыўшы надзвычай пазітыўны настрой сваімі вершамі, выдатным гумарам і песнямі» (Мінская праўда. 03.05.2019).

Бездакорнасцю ў захаванні арфаграфічнай нормы напісання **літары** о ў паданалізных запазычаннях вылучаецца «Настаўніцкая газета»: «Андрэю знайсці новага напарніка і спрацевацца з ім для паспяховага выступлення на Алімпіядзе ў **Токія**» (Настаўніцкая газета. 29.02.2020); «А традыцыйная прэмія «Беларускі

спартыўны Алімп», паводле слоў Аляксандра Лукашэнкі, павінна натхніць спартсменаў на новыя здзяйсненні на маючых адбыцца Алімпійскіх гульнях у **Токія**» (Настаўніцкая газета. 11.01.2020).

Адносны разнабой зафіксаваны ў напісанні слова **партболіа**: «Абітурыент таксама пра-дастаўляе сваё **партфоліа**» (Настаўніцкая газета. 09.04.2020); «І дапамагчы ў гэтым зможа сэрвіс па рэпетытарстве, які стане не толькі пошукавай сістэмай, але і своеасаблівым **партфоліа** для спецыяліста, дзе будзе змешчаны персанальны рэйтынг вынікаў яго вучняў» (Настаўніцкая газета. 07.12.2019); «Няма іншага апублікованага **партфоліо** Антарктыды» (Настаўніцкая газета. 15.08.2019).

На 102 выпадкі ўжывання арфаграмы прыходзіцца шэсць неправамерных напісанняў, што складае 5,88%.

Менш частотнае слова **адажыса** ў паданалізных медыятэкстах харектарызуецца арфаграфічнай стабільнасцю: «Падарункам для публікі стануць сусветна вядомыя і папулярныя музычныя кампазіцыі, дуэты і сцэны з опер, ары, балетных **адажыса** і варыяцыі, знаёмыя кожнаму мелодыі музычных геніяў усіх часоў» (Звязда. 18.03.2018); «Напрыклад, **Адажыса** не можа доўжыцца больш за пэўны час: артысты стамляюцца фізічна. А ў нас у балеце другое **Адажыса** вялікае» (Звязда. 07.09.2013).

На адным з парталаў сустракаем няправильную форму напісання: «У святочным канцэрце прынялі ўдзел Ганна Якавенка і Ганна Голуб, якія бліскуча выканалі знакамітае **Адажыё** з балета Я. А. Глебава «Маленькі прынц» (22-01-2020, <http://music.grodno.by/965-vnshuem.html>), што мусім кваліфіковаць як арфаграфічную некампетэнтнасць рэсурсу.

Рэзюмэ аўтара

Агляд правапіснай практикі сведчыць пра тое, што правапіс **літары** о сцвярджае свае пазіцыі ў бок захавання арфаграфічнай нормы, уведзенай законам, аднак патрабуе дадатковых рэкамендаций для канкрэтных медыя і адпаведнай карэктроўкі прафесійнай рэдактарскай дзейнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Кронгауз, М. Язык и коммуникация: новые тенденции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2009/03/19/communication>. – Дата доступа: 20.04.2020.